

Improvisation i konstens (och musikens) värld

Improvisatoriskt bildskapande av tre konstnärer i urval

Jag har i två tidigare artiklar i Fotnoten talat om improvisation med koppling till jazzmusik och undervisningsmetoder i skolor. I den här texten ligger fokus på improvisatoriskt bildskapande inom konstens värld, genom några belysande exempel och fallstudier. Textunderlaget bygger teoretiskt på egna arbeten, tankar och kunskaper inom konstvetenskapen, men även rent praktiskt genom direkta samarbeten och gränsöverskridande projekt mellan bildkonst och improvisationsmusik.

Förutom de tre personer som är omnämnda i artikeln, finns det otaliga exempel på konstnärer som kan betitlas improvisatörer och som använder ett improvisatoriskt förhållningssätt i bildskapandet.

Erfarenheterna från musiken, som klarar sig utan ord, har ofta inspirerat konstnärer (och kritiker) till att drömma om ett slags *visuellt musicerande*. Här möter vi Kandinskys poetiska improvisationer i färger och former, Pollocks expressiva och spontana måleri samt Fogelquists rytmiska och koloristiska skapande. Improvisation är nyckelordet i deras visuella musicerande. Som avslutning och konklusion i denna artikel finns några konkreta, pedagogiska förslag på hur man kan arbeta vidare på temat improvisatoriskt skapande i bildkonst och musik anpassat för olika undervisningssituationer.

WASSILY KANDINSKY (1866–1944) har haft en avgörande betydelse när det gäller förhållandet mellan konst och musik. Han var också en av de första som ställde ut en målning som inte föreställde någonting, det vill säga *abstrakt* konst, och blev därmed en av den "icke föreställande" (non-figurativa) konstens pionjärer. I den egna boken "Om det andliga i konsten" (1912), beskrev Kandinsky själv sina tankar, till exempel på följande vis:

"Musikens ton når direkt själen. Och omedelbart finner tonen sin genklang, ty människan har musik i sig".

Han poängterade även i texten vikten av inre klang och samspel mellan färg och form. Kandinsky presenterade un-

der perioden 1909–1914 en serie egna målningar, närmare bestämt 35 verk, som var betitlade "Improvisations". Målningarna var resultatet av ett (i stort sett) omedvetet, spontant uttryck för en inre impuls. För Kandinskys del var det fria, improvisatoriska, omedvetna och spontana uttrycket i bildskapandet viktigt vid den här tidpunkten. I boken betonade han även den rena färgens psykologiska verkan. Ett resonemang som går ut på att en klarröd färg kan ha samma inverkan på oss som en trumpetstöt.

HAN TALADE även om "färgernas musik" som ett resultat av andlig kommunikation. Färger, former och linjespel gestaltades med en känsla av glädje och vitalitet i det fria penselarbetet. I Kandinskys improvisationer och abstrakta kompositioner fanns en påtaglig rytm, improvisatorisk spiritualitet och lekfullhet samt expressionistiska färgackord. Verken skapades genom att upphovsmannen målade så spontant och fritt som möjligt genom att minimera den medvetna kontrollen. Vid studier och bildanalyser kan man konstatera att vissa målningar tycks vara långsamt och medvetet uppbyggda, medan andra förefaller vara självklara och rena improvisationer i stundens ingivelse. Kandinskys experimenterande och fria skapande har gjort honom till en förgrundsgestalt och viktig förebild för åtskilliga moderna bildskapare under 1900-talet, där i synnerhet hans poetiska improvisationer har skapat ett betydelsefullt incitament i det avseendet.

JACKSON POLLOCK (1912–1956) var en av de centrala föregångarna för den *abstrakta expressionismen* i USA på 1940-talet. Kanske var Pollock en av de mest fria och skickliga improvisatorerna inom efterkrigskonsten, då han bokstavligen kastade ur sig sina idéer i sin så kallade "action-painting". Det som skedde på duken var inte en bild utan en handling, en aktion. Med ett fritt, yvigt, oplanerat och improviserat tillvägagångssätt hos Pollock fanns en oberäknlighet och oförutsägbarhet i bildskapandet, som inte tycktes ha några begränsningar.

Man associerar utan svårighet till ett improviserat jazz-solo. Jämförelser har gjorts mellan Pollock och "free-form"-saxofonisten Ornette Coleman (1930-) som tycks ha gemensamma spontanistiska drag i sättet att uttrycka sig. Liksom solisten inte vet hur solot kommer att gestalta sig, har Pollock ingen föräning om hur bilden tar form och växer fram.

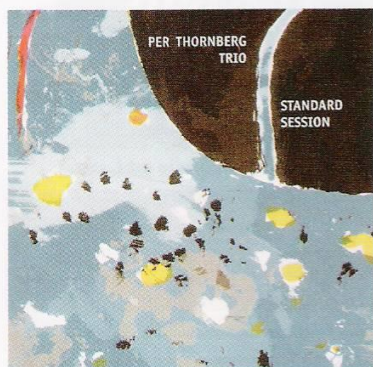
Han arbetade med impulser och flykter åt olika håll, höll arbetet igång tills tavlan blev tyst för honom. Då var den färdig. Pollock uttryckte det så här: "När jag är i min bild är jag inte längre medveten om vad jag gör".

Jackson Pollock lär ha studerat och tagit intryck av Kandinskys verk. Uppenbara influenser kan upptäckas vid komparativa studier av några av deras alster, till exempel Pollocks "Untitled drawing" från 1944 jämfört med Kandinskys "Första abstrakta akvarallen" från 1910.

I JÖRGEN FOGELQUISTS (1927–2005) konstnärskap var de improvisatoriska elementen centrala. Övriga infall och improviserad experimentlusta kontrasterades av ett djupt allvar. För Fogelquist var inte papperet en yta som skulle täckas med färger och former, utan snarare en scen där måleriska händelser utspelades, ett visuellt musicerande. Han hade ett utmejslat rytmiskt, improvisatoriskt och innovativt sinne som med skärpa framträdde i måleriet och grafiken, och (paradoxalt nog) även i murala tekniker och monumentala utsmyckningar. Fogelquist poängterade ofta rytmens betydelse för bildskapandet. Hans målningar kan ses som rytmiska grundstrukturer kombinerade med varierande och karaktäriserande koloristiska klanger och associativa motiv. I Fogelquists fall har kollektiva upplevelser av den melodiska och rytmiska energin i New Orleans-jazzen haft stor betydelse. Under studietiden spelade han för övrigt wash-board i en jazzorkester tillsammans med konstärsvännerna Lage Lindell (1920–1980) och Stig "Slas" Claesson (1928–). Klassisk musik och (tidig och nutida) jazz inspirerade Fogelquist, som påstod sig bli lyft av detta i

Jörgen Fogelquist "Vandring i strandkanten" 1987. Litografi 59x48 cm.

Cd-omslag utfört av konstnären Jörgen Fogelquist (2000) under improviserade former – inspirerat av jazzmusik.

Svart glipa. Målning på papper 1989.

sitt konstnärskap. För den som vill bilda sig en egen uppfattning om hans improvisatoriska bildspråk rekommenderas ett studiebesök av det monumentalverk som finns i förbindelsegången mellan T-centralen och Cityterminalen i Stockholm.

Jörgen Fogelquist har i sin ungdom inspirerats av såväl Kandinsky som Pollock, även om dessa spår inte är påtagliga och framträdande i hans rika och mångfacetterade produktion. Han har utan tvekan funnit sitt eget uttrycksbilda språk.

SOM FRAMGÅR av dessa exempel finns det konstnärer som har ett symbiotiskt förhållande till musik och improvisation. Åtskilliga är de utövare som "målar musik" i form av klangfärger och forminnehåll. Konstnärer som symbolisten Odilon Redon (1840–1916), "outsidern" Knut Lundström (1842–1945) med flera kallade sig "symfoniska målare" och fick inspiration av klassisk musik.

Det är heller ingen tillfällighet att många av jazzens stora namn inspirerades av bildkonst, som tycks ha frigjort en medvetandeström och process i det improvisatoriska tonflödet. (Jazz)musiken fungerar som en katalysator för konstnären, liksom bildkonsten är en främjare för (improvisations)musikern. Det handlar om ett givande och tagande mellan två dynamiska konstformer, där de mest överraskande kombinationer kan uppstå, en ömsesidig påverkan och växelverkan dem emellan.

IMPROVISATION som företeelse och tekniskt hjälpmedel i konstnärliga uttrycksformer är intressant och slagkraftigt, oavsett om det rör sig om ett saxofonsolo av Charlie Parker (1920–1955), en dans-performance, en målning av Kandinsky, Pollock eller Fogelquist, en fri teaterpjäs eller varför inte rent av en monolog av Hans Alfredson (1931–) som "Lindeman" ...

Hur kan man applicera dessa erfarenheter, infallsvinklar och tänkande

rent praktiskt i en undervisningssituation? Att kombinera bildkonst och musik är ingalunda en ny företeelse, och man behöver inte "uppfinna hjulet" på nytt. Det räcker kanske att försöka hitta några nya ingångar till projekt och idéer av gränsöverskridande karaktär, utifrån de givna ramar och förutsättningar som finns på den egna arbetsplatsen/skolan.

Låt mig peka på några konkreta exempel.

För klasslärare och/eller instrumentallärare:

- ♦ Komponera musik till färdiga bilder av improvisatorisk karaktär (till exempel Kandinsky, Pollock, Fogelquist – andra konstnärer – eller varför inte av bild- och formelever).

- ♦ Improvisera fram musik till färdiga bilder (konstverk eller foton).

- ♦ Måla improvisatoriskt till färdig musik på cd eller spontana improvisationer på plats.

- ♦ Improvisera såväl bilder som musik till ett gemensamt uttryck.

- ♦ Improviserad musik i ljudcollage.

meditativ stämningsmusik, loopar på dator eller sequenzer, effektpedaler med mera till konstverk, diabilider, foton, filmer, filmsekvenser.

♦ Sätt ihop olika bildspel (dia, dvd, PowerPoint etcetera) med ovan nämnda moment. Blanda olika tekniker både i utförandet/hantverket och i själva framförandet.

♦ Förutom bildkonst och musik kan man med fördel integrera fler ämnen och inslag, till exempel rörelseimprovisation/dans, (improvisations-)teater, media (video, dvd).

♦ Vissa län har anställda konstkonsulenter som kan vara en stor tillgång att anlita om man vill iscensätta projekt och workshops i detta "crossover-tänk".

Observera att det finns en distinktion mellan *improviserat* skapande och *planerat* skapande. Det ena utesluter inte det andra. Försök att finna olika kombinationsmöjligheter.

YTTERLIGARE TIPS för lärare på musik- och kulturskolor samt estetiska program:

♦ Istället för vanlig lektion – ta med klassen på en konstutställning (eller en konsert), gärna i post-modernistisk anda. Diskutera efteråt: Är detta konst (musik)? Vilka känslor väcks? Hur blir man berörd? Uttryck?

♦ Välj ut en bild (non-figurativ eller föreställande). Spela upp olika typer av musikexempel till denna bild. Det kan vara kontrastrikt, till exempel melodiskt, lyriskt, atonalt, expressivt, impressionistiskt, humoristiskt och så vidare. Diskutera gemensamt hur ni upplever bild och musik samt hur ni påverkas av olika sinnesstämmningar.

♦ Vernissage med konstelever där musikelever kommenterar var sitt verk med fria improviserade inslag och tonslangor som solo på sina respektive huvudinstrument under några minuter. Instrumenten kan med fördel varieras, till exempel fiol, flöjt, saxofon, sång, slagverk.

♦ Samarbeten med lokala gallerier och konsthallar där elever och lärare tillsammans kan hitta på olika gränsöverskridande projekt med bildkonst och musik i symbios. Utöka med fler ämnen efter hand.

♦ Samarbeten mellan kärnämnen och karaktärsämnen. Om man läser dikter i ämnet svenska, kan man tonsätta dessa med improviserade musikinslag, alternativt välja ut färdig musik från cd. Komplettera med bilder för att få ytterligare en dimension. Det finns säkert andra kombinationer (varför inte matematik och rytmik?) som kan spånas fram i arbetslagen.

♦ Historia, kulturhistoria, nutida konst, estetisk verksamhet, rytmik och

estetisk orientering är andra ämnen där man med god vilja, öppet sinne, experimentlusta och fantasi kan finna gemensamma kopplingar och beröringspunkter över ämnesgränserna.

Detta är i och för sig inga revolutionerande nyheter, och visst görs det dylika samarbeten redan på många håll i landet. Det finns egentligen inga begränsningar och man vinner mycket på att våga tänja på gränserna och utforska för att skaffa sig nyttiga erfarenheter och dra lärdom av dessa.

Däremot kräver det planering och framförhållning för att kunna sätta projekt, genomföra och förverkliga sina tankar från idé till handling, i synnerhet om det är många personer involverade. Det kan uppstå vissa svårigheter och hinder exempelvis av schemateknisk art, men för det mesta går det att kompromissa och hitta lösningar.

MIN PERSONLIGA uppfattning är att konstnärliga ämnen bör vara upplevelsebaserade och att man försöker undvika förutfattade meningar. Förutom rent faktamässig kunskap och gediget hantverk bör man sträva efter lekfullhet, lust och glädje i det konstnärliga och kreativa skapandet. Ibland blir det spontana, självklara och snabba resultat, ibland rör det sig om en längre process (som

kan vara både angenäm och/eller smärtsam), som successivt växer fram och tar form.

Att skapa nätverk och utbyta tankar och idéer med kolleger via e-post, webbsidor och konferenser, där man kan hålla debatter och diskussioner levande, är en fruktbar och konstruktiv väg att gå. Likaså att man gör studiebesök och utbyten med andra skolor och institutioner, engagerar spännande gästföreläsare vid fortbildnings- och kompetensutvecklingsdagar.

Själv har jag haft stor glädje och nytta av att (parallellt med arbetet som pedagog och musiker) gå olika kurser vid den lokala högskolan (i Halmstad). Det finns ett rikt utbud under "Humaniora-paraplyet" med allt från heltidsstudier till fördjupnings- och specialkurser (5 p) som ofta är mycket fascinerande och användbara. Att studera och förkovra sig i "mogen ålder" har för min del givit ny energi som pedagog, musiker och människa. Oavsett om det har varit rena "aha-upplevelser" eller mest handlat om att bekräfta sanningar.

Ju mer man vet, desto mer vet man hur lite man vet!

PER THORNBERG
IMPROVISATIONSPEDAGOG
STUREGYMNASIET, HALMSTAD
www.tmp.halmstad.net

Borås Kulturskola

Presenterar stolt

TVÅ HÄRLIGA FESTIVALER

RÄTT LÅT VINNER 25.000 KR

MELODIFESTIVAL i Borås 18-20 maj 2007!

Sveriges alla femte- och sjätteklassare inbjuds att skicka in ett bidrag till Borås Kulturskola senast 10 februari

RÄTT BLÅSARE VINNER 10.000 KR

Är du mellan 12-16 år och spelar ett

BLÅSINSTRUMENT?

Då är du välkommen att tävla om priset på 10.000 kr i Borås 21 april 2007

Information, regler och anmälningsblanketter; www.boras.se/kultur/kulturskolan

Borås stad
Bäckängsgymnasiet

BORÅS STAD
Kulturskolan